

ÜZENETEK WILLIAM SHAKESPEARE-TŐL

Az OSZK VI. emeleti aulájában, az Ars Librorum kiállítóterben 2010 szeptemberében volt látható az a nagyszerű, Shakespeare-sonettek ihlette kiállítás, mely Katona Szabó Erzsébet textilművész papírkollázsait és Kodolányi Gyula költő és műfordító verskollázsait mutatta be. A színvonalas, egyedi tárlat értékes színfoltja volt a nemzeti könyvtár idei kamara-kiállításainak. Könyvtárunk három értékes tárlóban díszművekkel, magyar nyelvű Shakespeare-kiadásokkal, autográf bejegyzésekkel és a Kossuth-hagyatékek egy igazi ereklyéjével egészítette ki a kiállított műveket. A kiállítást nagy érdeklődés mellett Orosz István költő, grafikusművész nyitotta meg, előtte Boka László irodalomtörténész, tudományos igazgató beszélt Shakespeare sonettjeiről, méltatva azok fogadtatástörténetét, illetve a két kiállítóművész elgondolkodtató munkáit és magát a nagyszerű kezdeményezést. A tárlathoz októberben záróesemény is kapcsolódott, melyen felolvasások mellett Tellér Gyula szociológus, műfordító Orosz Istvánnal és Lukács Sándor színművésszel beszélgetett a kiállított művekről. Az alábbiakban a kiállítás nyitányakor elhangzott köszöntő sorokat olvashatják.

Üzenetek

„Nagy költők arca minden kor kódében másképp tükröződik, s a remekművek folyton változnak az idővel. Ha nem tudnak változni, nem is remekművek, mert a változás az életerő és életrevalóság próbája.” – írta könyvének bevezetőjében majd’ száz évvel ezelőtt Hevesi Sándor, „az igazi Shakespeare”-ről¹.

Tisztelt hölgyeim és uraim, fentebbi sorok arról is tanúskodnak, hogy az úgynevezett remekbe szabott irodalmi művek egységben létező normativitása és temporalitása, mintegy a klasszikusok egyik meghatározó jegyének felismerése mellett igencsak nehéz Shakespeare-ről szólva nem kultikus szófordulatokkal élni, s azt a bizonyos igazit keresni folyton. 1994-ben jelent meg az a nagyszerű munka, Harold Bloom *The Western Canon* című tekintélyes és tekintélyelvű összefoglalása, melynek fölényes olvasója nem kevesebbre vállalkozott, minthogy 567 lapon kijelölje az úgynevezett Nyugati Kánont. Azt a nagybetűs kánont, mely a nyugati civilizáció mintegy alapköveit kívánta felsó-

rolni a szépirodalmi művek terén. Az irodalmi értékörzés védekező távlatában is egyértelmű, mennyire kevéssé árnyalt az így rajzolt kép – mely eleve csak a szerző saját nyelvén elérhető művekről, irodalmi alkotásokról volt hajlandó bármit is állítani nemzetközi távlatban is –, amikor harmincegynéhány múnél meghúzhatónak vélte az említett listát. Az így elképzelt eszményi kör középpontjában Bloom szerint egyértelműen William Shakespeare áll, „aki a nyugati hagyományban a legjobb verset és prózát írta”.² Nem csoda hát, ha szerzőnk egyik nyilatkozata szerint is

Kodolányi Gyula és Katona Szabó Erzsébet
a megnyitón

arra a bizonyos képzeletbeli szigetre is szükség esetén mindenekelőtt egy Shakespeare-összest vinne magával, s aztán jöhet csak, mondjuk a Biblia. Dávidházi Péter irodalmi kultusz kutatásról szóló nagyszerű könyvében (*Isten másodszülöttje*, Gondolat, Bp., 1989) éppen erről a recepcióról írta, hogy mind az angol, mind a magyar Shakespeare-szakirodalom egyaránt hemzseg a kultikus beállítódások végletes példáitól, holott 1989-ben ő az említett munkát még nyilván nem is vehette kézbe.

Bloom említett művének megjelenése előtt harminc évvel, Shakespeare születésének 400. évfordulóján a Columbia University ünnepségén ezért is érezhette vélhetőleg szükségesnek Frank Kermode a maga le-

Részlet a tárlatból

(Fotó: Tóth Péter)

nyűgöző és ugyanakkor humorral átszőtt stílusában hangsúlyozni, hogy Shakespeare mégiscsak emberi lény, nem isten, nem is szent: költő – legfeljebb első az egyenlők között. Kinyilatkoztatás, kultikus hódolat és sarulevétel helyett, e remek kiállításon megidézett Shakespeare-sonettekkel kapcsolatosan én leginkább Géher István példáját követném,³ s elsődlegesen a sonettek belső tereiről, megkapó nyelvi erejéről szólnék.

Shakespeare 1592 és 1596 között írt sonetteket, egyikét miniatűr remekét hagyta, hogy baráti köre, bizalmasai kézzől kézre adják, de a nyilvánosság elé – mint Géher is helyesen megjegyzi –, csupán két-három választékosan erotikus elbeszélő költeményét szánta, intim sonettgyakorlatait nem! A 154 sonettből álló, ismert gyűjtemény 1609-ben került kései kiadásra, valószínűleg szerzője hozzájárulása nélkül. A sonettek nem a petrarkista hagyományt éltetik tovább, inkább amolyan lélektörténetet formálnak, „többszereplős pszichodramaként” olvashatók két személy, férfi és nő, sőt, alapvetően két férfi, s harmonikus és érzékeny kapcsolatukat összeháláló harmadik közt. A filológia természetesen évszázadokig akkurátusan kereste, s megtalálnak is vélte a történetek szereplőit. Az igaz történet azonban az ihlet belső tereiben keresendő és nem a pontos személyleírásokban! Abban, ahogyan Shakespeare tükrében ma is magunkra látunk. A drámaköltő lírája ugyanis valós „lélekdráma. Sűrűn, súlyosan szenvedélyes és fölényesen, fájdalmasan értelmes.”⁴ A felingerelt gondolkodás benne olykor ízekre szedi az érzést, a kielégíthetetlen érzékiség habzsolja az ízeket, a keserűben édeset ízlel, míg ugyanabban a sorban az édes maga válik keserűvé. Végtelen elmentések suhognak, egymásnak feszülnek bizonytalan, olykor kaotikus sodrásban, mígnem mohóságra csömör,

kéjvágyra önutálat, áldásra átok következik. A szenvedély így lesz gyönyörűség és gyötrem, bűn és megtisztulás egyszerre.⁵

Shakespeare életművének fogadtatás-történetében a Szonettek kiemelt helyet foglalnak el, s mint arra Szabó T. Anna is emlékeztetett,⁶ művei közül talán csak a Hamletről írt többet a kritika. A Szonettek témája miatt (szerelmi háromszög, szókimondó testiség, homoszexuálisnak is értelmezhető utalások) ugyanakkor hosszú időn át csak a pozitívista kritika kísérelte megközelíteni Shakespeare életművének e fontos lírai szeletét, kimerítő fejtegetésekbe, vitákba bocsátkozva a versek sorrendjéről, időrendjéről, a dedikációkról.

S bár a sonettek *története* magyarországi viszonylatban egészen az utóbbi évtizedekig fordítás-irodalmunk még többnyire feltáratlan területének számított, egyes darabok kapcsán a fordítások viszonylagos bősége az utóbbi száz év stílusirányzatainak közelítésmódjait is tükrözi. (Ne feledjük, az első két magyarra fordított Shakespeare-sonett a 46. és 47. már 150 éve, 1859. március 27.-én a Nővilág című lapban jelent meg Szász Károly fordításában). A Szonettek (teljességének) tolmácsolása a műfordítás legnehezebb feladatai közé tartozik: a sonettek harmóniája és nyugtalansága, tárgyiassága és lebegése, érzelmessége és „intellektuális” tárgyiassága és virtuozitása olyan lenyűgöző, hogy forrás és célszöveg harmóniája ritka pillanatnak számít. Györy Vilmos, Szabó Lőrinc, Justus Pál vagy akár Mészöly Dezső tolmácsolásában mégis mindez megvalósult, sőt – mint É. Kiss Katalin írta⁷ – Szabó Lőrinc olykor a tökéletesség közelébe jutott.

Ki ne emlékezne például a 75. sonett kezdő soraira (Szabó Lőrinc második fordításában – a negyvenes évekből, *Örök barátaink* c. kötetből): „Az vagy nekem, mint testnek a kenyér / S tavaszi zápor fűszere a földnek; / Lelkem miattad örök harcban él, / Mint a fősvény, kit pénze gondja öl meg;”. „So are you to my thoughts as food to life / Or sweet-season’d showers are to the ground” – így az eredeti.

Mindezeket túl nem lehet eléggé hangsúlyozni, – amit a pozitívista szemléleteket követően az új-historizmus zászlajára is tűzött –, hogy a Shakespeare-líra számtalan szójátékot használ, amelyek a szavak jelentésének nem egyszerűen többértelműségét, ennek lehetőségét, de már-már a többes olvasatok provokálását jelenti. (A Booth-féle, 600 oldalas sonettkiadás – *Shakespeare’s Sonnets*. Edited with analytic commentary by Stephen Booth, Yale University Press, New Haven, 1977 – ezért is sonetről sonettre elemzi végig a versszövegeket, és szinte minden szóra és szókapcsolatra többféle értelmezést kínál.) A többes olvasatok, az

újabb és újabb jelentésrétegek, mint lehetőségek éltetik örökös érvénnyel a shakespeare-i lírát és olykor az idézett, igazít kereső Shakespeare-értelmezéseket is.

Tisztelt hölgyeim és uraim, művészetközi keretekben ennek ihlető sokszínűségét figyelhetjük meg e mai tárlaton. Kodolányi Gyula verskollázsai mély, elgondolkodtató darabok, nem egyszerű fordítások, nem is a hétköznapi életből vett szövegek kerülnek be egy-egy alkotásba, hanem az eredeti Shakespeare-sorok adnak termékenyítő ihletet Kodolányi kétnyelvű versműhelyének. E nyomok ugyan jól láthatók, mégis új és új

Részlet a tárlatból

(Fotó. Tóth Péter)

megjelenésre, új gondolatfonalra és fénnel ömlő sorokra, tusrajzokra vágnak. Határán mozognak annak, ami valójában az alkotás folyamatát, annak lényegét mutatja, ihlet, vázlat, kollázs, illetve kész, új, önálló mű szintjein. Katona Szabó Erzsébet megkapó alkotásai, – akár csak az ihlető verskollázsok a maguk lassú, figyelmes olvasás-igényükkel –, hosszas elidőzést, vizuális elmerülést igényelnek. Itt nem gondolati és képszerű tartalom egyszerű visszaadása, tolmácsolása, de kettős teremtés, igazi alkotás, vagyis 'létre hozás' a tét. Az én és a világ határainak alkalmi rögzítése, egy szemlélődésfolyam zavartalan fenntartása is. Csak ebben a nyugalomban tudnak létrejönni, a mindennapok káoszából kiválasztódnai a művek, amelyek kollázs-mivoltukkal mutatják az emberi kreativitásnak mélyáramát, hagyományát és újszerűségét egyszerre. Hogy egy költő, avagy egy textilművész kezéből kerülnek elő, az most

mellékes, felteszem, külön-külön is, valahol akaraton túl levő dolog. Két ember tollal, ecsettel, tussal, papírral.

A kiállított művek megérintenek, elgondolkodtatnak. Művészetről, fordításról, a művészet közegéről, annak egyetemességéről és szükségszerű sajátosságáról. És persze hangulatokról: kínokról és katarziszról, olyan örök érzések folytán, melyek önmagunk vizsgálatát szorgalmazzák, akár csak az említett Shakespeare-sonettek. Ez pedig feltétlen fontos akkor, amikor a művekben nem a megoldásra váró rejtélyt, hanem az ellentéteket egyesítő és megtartó költői kifejezés sikerét akarjuk meglátni.

A költészet nyelve – ahogyan Cleanth Brooks mondta – a paradoxon nyelve. Mint említettem, minden egyes szóhoz, szonett-sorhoz több, egymást kiegészítő jelentés társulhat, s ezt az irodalomtudományi axiómát pontosan ismerik a most kiállító alkotók. Mindezeket túl azonban filológiai biztonság, lenyűgöző kreativitás, intellektuális fegyelem és azonosuló érzelmi közelítés is kell az eredeti művek gazdagságának ösztönző, ihletet adó feltárására egy olyan markáns szellemi arcélú, érzelmi és képzeleti értékekben mégiscsak felülmúlhatatlan költő-modell esetében, mint amilyen a szonettek Shakespeare-je volt.

Boka László
boka.at.oszk.hu

¹ Ld. Hevesi Sándor, *Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések*. A Tálto kiadása, Bp., 1919.

² Vö. Harold Bloom, *The Western Canon: The Books and School of the Ages*. N.Y - San Diego - London. Harcourt, Brace and Co. 1994.

³ Vö. Géher István, *Shakespeare*. Corvina, Bp., 1998. 3. javított, bővített kiadás.

⁴ Vö. Géher, *i.m.*, 389.

⁵ Shakespeare-olvasókönyvében Géher erre a 129. szonett mindössze két mondatba sűrített óriás-összetételét, annak lenyűgöző nyelvi erejét hozza példaként. Vö. Géher, *i.m.*, 389.

⁶ Vö. Szabó T. Anna, *Shakespeare szonettjei Szabó Lőrinc fordításában*. (Doktori disszertáció, ELTE, 1994.)

⁷ Vö. É. Kiss Katalin, *Shakespeare szonettjei Magyarországon*. Akadémiai, Bp., 1975. Modern Filológiai Füzetek, 22. 208.